

OSMANLI BERATLARI KAPSAMINDA DİPLOMATİKA İLMİ veya “İLM-İ İNŞÂ”

Nejdet GÖK*

ÖZET

İslam devletlerinde *ilm-i inşâ* adı verilen ve kısaca “vesika ilmi” şeklinde ifade edebileceğimiz bu ilim, “Diplomatika” (İng. *Diplomatics*) adıyla 17. Yüzyıdan itibaren batıda bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Biz bu çalışmamızda öncelikle, diplomatika ilminin ortaçağ batı âleminde ve latin kültüründe ortaya çıkışı, gelişimi ve kullanılan resmî belgelerin rükün ve şartlarını ele aldık. İslam dünyasındaki diplomatika çalışmalarını ayrı ayrı tesbit ettik. Yine bu bölümler içinde bir tür diplomatika eseri olan inşâ eserleri üzerinde durduk. Bu alanlarda ortaya konmuş önemli eserleri ve İslam ülkelerinde kullanılan vesika türleri ve diplomatika unsurlarını örnekleri ile belirttik. Osmanlı diplomatikası konusunu, münşeât geleneği ve modern anlamda diplomatika çalışmaları şeklinde iki başlık altında ele aldık. Bu arada diplomatikanın kaynağı olan arşivler üzerinde durduk. Son bölümde ise; Berat formunu ele aldık. Padişah adına hazırlanan beratın, Osmanlı diplomatikasındaki önemine işaret ettik.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, diplomatika, İlm-i inşa, münşeât, berat, arşiv

ABSTRACT

This research field, which was namely “*’ilm al- inshâ*”, which in short, we could refer to as “knowledge of documents” in Islamic civilizations, later on, became an independent research field known as “Diplomatics” in the West by the 17th century. In our research, we first examined the emerging and advance of diplomatics in the medieval Western and Latin civilizations as well as the requirements of legal documents. Next, we investigated the diplomatic studies in the Islamic countries. Under these categories, we emphasized the *inshâ* documents, which are types of diplomatic documents. We pointed out the prominent works in the field and the types of documents and diplomatic elements used in the Islamic states with examples. We examined the subject of Ottoman diplomatics under two subtitles consisting of traditional scriptures and modern diplomatic studies. We also investigated the archives, which are the sources of diplomatics, In the last section, we studied “*Berat*” document, We drew attention to the importance of *Berat*, which is prepared under the name of the Sultan.

Keywords: Ottoman, diplomatics, ’ilm al-inshâ, munshaât, berat, archive

İslam geleneğinde kısaca, *ilm-i inşâ* veya *fenn-i kitâbet* adı verilen diplomatika, en kısa tanımıyla “vesika veya belge ilmi” şeklinde ifade olunabilir. “Diplomatika” (İng. *diplomatics*; Fr. *diplomatiq*; Alm. *Diplomatic*, *Urkundenlehre*) adıyla 17. Yüzyıdan itibaren batıda, diplomasisiden ayrı, bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Biz bu yazımızın giriş kısmında, diplomatikanın Ortaçağ batı âleminde ve latin kültüründe ortaya çıkışı, gelişimini ve kullanılan resmî belgelerin rükün ve şartlarını ele aldık. Daha sonra İslam dünyasındaki diplomatika çalışmalarını; Arab, Fars ve Türk dilinin hakim olduğu ülkeler başlıkları altında örnekleriyle ayrı ayrı inceledik. İslam diplomasisinde bir tür diplomatika eseri olan inşâ eserleri ve en geniş anlamı ile *inşâ ve kitâbet san’atı*

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

üzerinde durduk. Bu alanlarda ortaya konmuş önemli eserleri ve Ortaçağ İslam ülkelerinde kullanılan vesîka türleri ve diplomatika unsurlarını örnekleri ile belirttik.

Osmanlı diplomatikası , münşeat geleneği ve modern anlamda diplomatika çalışmaları şeklinde iki ana başlık altında ele alındı. Bunu da kendi içinde, yurt içi ve dışında yapılan çalışmalar olarak gruplandırmaya çalıştık. Bu arada diplomatikanın ana kaynağı olan arşivler üzerinde durduk. Son bölümde ise; Osmanlı bürokrasisinde hazırlanan “en mükemmel vesika formu” olan Berat konusunu ve Osmanlı diplomatikasındaki yerini inceledik, çeşitleri, beralatla ilgili suçlar vs. üzerinde durduk.

Birinci Bölüm

LATİN KÜLTÜRÜNÜN HÂKİM OLDUĞU ÜLKELERDE DİPLOMATİKA

“Özellikle hukûkî ve idârî önem taşıyan belge ve resmi kayıtları malzeme ve muhtevâ yönünden inceleyen bilim dalı” şeklinde kısaca tanımlanan *diplomatika* veya *diplomatik*, Grekçe asıllı “diploma” kelimesinden gelmektedir. “İkiye katlanmış şey, katlanmış kağıt” anlamında olup, eski Yunan’da iki levha arasına yazılmış hukukî akd için de kullanılmıştır. Ortaçağ’ da “diploma” kelimesi yerine berat, mektub, belge anlamlarına gelen charta, epistola, littera, pagina, briet ve urkunde kelimeleri kullanılmış ve daha sonra diploma kelimesi daha farklı bir anlamda resmi dile tekrar girmiştir. (Kütükoğlu, 1994 ; s.2)

Kütükoğlu’na göre; Fransızcada diplôme kelimesi, şehâdet-nâme, berat, imtiyaz anlamlarını taşımakta; burdan türetilen diplomatik kısaca şehâdet-nâme, imtiyaz-nâme ve eski ahid ve kanunlarla berat vs.yi halletmek fenni olarak ifade olunmaktadır. Osmanlıda bu kelimenin karşılığı, padişah tevcihi, vazife, imtiyaz veya bir yetki veren nişan, biti, menşur ve berat terimidir.

Batıdaki diplomatika çalışmaları;

1-Dom Jean Mabillon (1632-1707) dan önceki dönem,

2-Dom Jean Mabillon dönemi (1632-1707)

3-D.J.Mabillon’dan günümüze dek gelişerek devam eden diplomatika ilmi. Şeklinde üç dönem halinde incelenebilir.

Mabillon’dan önceki dönemde diplomatika:

Bu dönemde Ortaçağ Avrupasında, tarihçiler için en önemli kaynaklar, kilise tarihleri, azizlerin, râhib ve râhibelerin hayat hikayeleri vs.nin muhafaza edildiği kilise arşivleridir. Fakat kullanılan malzemelerde bugünkü anlamda bir metin tenkid ve tahlilinden bahsedilemez. (Giry,1925; s.51). Sadece 14. yüzyılın başlarında Dominikan Bernard Gui, diğer tarihçilerin aksine belgeleri, bir tenkid ve tahlile tabi tutarak kullanmıştır. (Tessier,1952; s.10). Fransa’da nesiller boyu devam eden kraliyet ailesine âit belgeler ciddi bir titizlikle muhafaza edilmiş, özellikle bazı hukukçular ve bu mazemenin muhafazası işinde görevli şahıslar bu konuda uzmanlaşmışlardır. Bunlardan biri Gérard de Montaigu’dur. Bu zat V. Charles’in emrinde çalışırken kraliyet dışındaki malzemelerle de

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlimi veya "İlm-i İnşâ"

ilgilenmiş, bugünkü anlamda diplomatik metin tenkidi yapmıştır. (Kütükoğlu,1994; s.3)

Mabillon dönemi (1632-1707):

Diplomatığın bir ilim dalı olarak ortaya çıkması, pratik bir ihtiyaçtan doğmuştur. Ortaçağda savaşlar sırasında bir çok vesikanın kaybolması sonucu ortaya çıkan çok sayıdaki sahte belgelere karşı bir önlem olarak ve daha önce yazılı olmayan gelenek hukukunu yazılı delillere dönüştürme ihtiyacı bunun en önemli sebebidir. Bununla birlikte sahte belgeleri hakiki olanlardan ayırmak için kullanılan titiz ve ilmî metodlar ancak 17. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır.

Diplomatik gerçek anlamda ilim olma hüviyetini, Paleografinin de öncülerinden sayılan Fransız *Bénédictin Tarikatı* üyesi, D.Jean Mabillon (1632-1707)'un 1681'de yayımladığı *De re diplomatice libri sex* adlı eseri ile kazanmıştır. Bu eserle çeşitli arşiv belgelerinin özellikleri, araştırma ve inceleme usûllerinin temelleri atılmış; gerçek ve sahte belgelerin ayırd edilmesi hususunda kurallar konmuştur. (Giry, 1925; s.52).

Mabillon'dan günümüze diplomatika çalışmaları:

Mabillon'u tâkiben, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın diğer ülkelerinde bu konuda çeşitli eserler meydana getirilmiştir. İngiltere'de Madox, 1702'de *Formulare Anglicanum*; İtalya'da Maffei, 1727'de *Istoria Diplomatica*; Fransa'da René Prosper Tassin ve Charles François Taustain (1750-1765) yılları arasında yayınladıkları altı ciltlik *Nouveau Traité de Diplomatique* (Diplomatik Üzerine Yeni Risâle); D. De Vaines, 1765'de Göttingen'de yayınladığı *Dictionnaire de Diplomatique Gâtterer, Elementa Artis Diplomaticae*; Schoneman 1801'de Hamburg'da yayınladığı iki ciltlik *Essai de Système Général de Diplomatique* (Gökbilgin 1979; Kütükoğlu 1994) adlı eserlerle Diplomatik ilmine yenilikler getirmişlerdir. Yine 19 yüzyılda fransız ekolünden, Benjamin Guérard, Natalis de Wailly, Léopold Delisle, Levillain, A. Giry , F. Lot, Alman ekolünden de Th. Von Sickel, Julius Ficker ve Harry Breslau diplomatika konusunda önemli eserler ortaya koymuşlardır.

Ortaçağ Latin Kültüründe Vesika Rükünleri :

Ortaçağ Latin kültüründe, bir resmi belge esas olarak üç kısımdan oluşmaktadır; *Giriş protokolü, ana metin ve bitiş protokolü*. Belgedeki diğer unsurlar bu üç rüknü tamamlayan yardımcı şartlardır.

Ortaçağ İslam ülkelerinde kullanılan resmî vesikalarda da esas olarak aynı ayrımı görmekteyiz; *Giriş protokolü, metin ve bitiş protokolü* (W.Björkman,1965; s.301) Bu konuda tafsilat İslâm ülkeleri diplomatikası bölümünde verilmiştir.

Resmî vesikaların genel şeması şu şekildedir. (Giry,1925; s. 55 vd.).

I.Giriş Protokolü (Başlangıç) (Le protocole initial):

- 1-Dâ'vet
- 2-Adres
- 3-Hitab
- 4-Selam

- II. Metin;
 - 1. Önsöz / Giriş
 - 2. İbلاغ veya bildiri
 - 3. Açıklama
 - 4. Hüküm
- III. Metin (devamı) Son Maddeler
 - 1. İhtar cümleleri
 - 2. Yasaklayıcı cümleler
 - 3. Kaldırıcı cümleler
 - 4. Kısıtlayıcı cümleler
 - 5. Zorunlu cümleler
 - 6. Reddedici cümleler
 - 7. Tehdid edici cümleler
 - a- Bedduâlar ve Afrozlar
 - b- Ceza cümleleri
 - 8- Çeşitli formalite formülleri:
 - a- Vesikanın kaleme alınması
 - b- Tevcih ve gelenek formülleri,
 - c- İmâ ve kayıt, d- Özel şart
 - 9- Geçerlilik İşâretleri
- IV. Bitiş Protokolü;
 - 1. Tarih
 - 2. Değerlendirme

A. Giriş, Ortaçağ Latin kültüründe krala âit belgeleri de şu şekilde sıralamıştır;

- 1. Kapalı mektuplar
- 2. Acele gönderilecek mektuplar ve damgalı mektuplar
- 3. Kapalı mühür ile mühürlenmiş mektuplar
- 4. Kralın emir ve fermanları
- 5. Beratlar, icâzetler (Brevets) (Giry, 1925; s. 780-785)

İkinci Bölüm

İSLAM ÜLKELERİNDE DİPLOMATİKA İLMİ

İslâm ülkelerinde diplomatika ilmi, İslâm'ın ilk yıllarına kadar uzanan ve bütün İslâm âleminde büyük etkileri olmuş olan, geniş bir edebiyat türü içinde yer almıştır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi; *İlm-i inşâ* adı da verilen bu ilim dalı en geniş anlamıyla; *diplomatika*'nın yanında *paleografya veya epistolografya*'yı da kapsamaktadır.

I-Arab Dilinin Kullanıldığı Ülkelerde İnşâ ve Kitâbet İlmî

Emevî halîfesi Abdülmelik b. Mervân (h. 65 - 86 / m. 685 - 705) devletin tüm yazışmalarında, tırâz ve sikkelerde arapçalaştırma politikasını başlatan ilk halife olmuştur. Fârs inşâ sanatı bölümünde işaret ettiğimiz gibi, daha önce değişik bölgelerde farsça, grekçe ve kıptî dilinde tutulan resmî kayıtlar tamâmen terkedilmiş, arap şekil ve uslûbuna geçilmiştir. Bu geçiş (h. 78/697)'den itibaren

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlimi veya “İlm-i İnşâ”

önce Irak divanlarında başlamış, Suriye ve Mısır divanları, daha sonra da Horasan divanları bunu takip etmiştir. Ve bu divanlarda çalışan çok sayıda zimmînin işine de son verilmiştir. (ed-Dûrî, (1994; s.379-380).

Abbâsîler Emevî divân sistemini geliştirip, yaygınlaştırmışlar ve merkezî bir bürokratik sistem oluşturmuşlardır.

Abbâsî’lerde kurulan divanlardan birisi de yazışma işleri ile ilgilenen ve doğrudan vezir veya onun görevlendirdiği bir kâtibin kontrolünde olan *Divânü’r-resâil*’dir. Mektuplar ve resmî belgeler, verilen emir doğrultusunda başkâtip tarafından hazırlanır, halîfe veyâ vezir tarafından tasdik (tevki‘ ve alâmet koyma) olunduktan sonra bir sûreti çıkarılır, kaydının yapılp muhafaza olunması için *el-Hizânetü’l-Uzûmâ* (Osmanlıdaki adı “Hazîne-i Evrâk”) adı verilen devlet arşivine gönderilirdi.

İnşâ ve kitâbet sanatı üzerine yazılan eserler

İslâmın ilk yıllarından itibaren, kâtibler için hazırlanmış arapça el kitapları (inşâ ve kitâbet eserleri) (manuals) İslam diplomatik ilminin temelini oluşturmaktadır ki, bunlardan bir çoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Aşağıda örnekleri verilen bu eserlerin bir bölümü, kitâbet sanatıyla ilgili teorik bilgiler ve kâtib sınıfına tavsiye ve nasihatları ihtiva eder. Bir diğer kısmı, tarih ve isim belirtmeden örnek vesika formları içerir. Diğer bir kısmı ise bu iki tür eseri bir araya getirmiştir. Yâni hem pratik ve teorik bilgiler hemde belge örneklerini içerir. Bu inşâ eserleri zamanla hem sayı hem de içerik açısından daha da gelişerek Memlûkler döneminde, al-Kalkaşandî’nin *Subbû’l-a’sâ fî-sinâ’ati’l-inşâ* isimli eseri ile ansiklopedi haline ulaşmıştır.

İnşâ ve kitâbet veyâ âdâb kitâbları adı verilen bu eserler, günümüzde diplomatika ilminin konusu olarak kabul edilen hemen her konuyu ele almıştır denilebilir.

Sözkonusu eserleri üç kısım halinde ele alıp inceliyoruz; (İnalcık, 1964; s.678; B.Kütükoğlu,1988; s.169)

Birincisi: İnşâ ve kitâbet ilmine yeni başlayanlara âdâb ve erkanı, yazı şekillerini ve yazı malzemelerini öğretmek amacıyla yazılan *öğretici eserler*, (*Formüller mecmualar*); Arapça *âdâbü’l-kuttâb* başlığı altında yazılan kitapların çoğu bu kapsam içerisinde. Bunları en iyi örneği, Abu Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî (ölm.335=916)’nin *Edebü’l-keüttâb* (nşr. Muhammed Behcet ve Mahmud Şükri al-Alusi, Kahire 1341) adlı eseridir. el-Meyhenî’nin *Düstûr-i Debîrî* (nşr. A.S. Erzi, Ankara 1962), Hasan b. Abdü’l-Mü’min el-Hoyî’nin (Erzi, 1963) eserleri ve Osmanlıca olarak Yahya b. Mehmed’in *Menâhicü’l-İnşâ*’sı. Tekin (1979) bu guruba dahil olan eserlerdir.

İkincisi: Orjinal veya vesika suretlerini toplayan eserler: (*teorik denemeler*); Bu tür eserler, inşâ san’atında ustalaşmak ve derinleşmek isteyen kâtibler için bir “el kitabı” olarak hazırlanmıştır. Örnek olarak; İbrahim b. Muhammed al-Mudabbir al-Şaybani (*al-Risâletü’l-’azrâ*, nşr. Muhammed Kürd-‘Ali, *Resâilü’l-bulagâ*, Kahire, 1946). (İnalcık,1964; s. 680; Roemer,1952; s.16)

Üçüncüsü: Kâtipler için gerekli her çeşit bilgiyi bir arada toplamağa çalışan *ansiklopedik veya karma tip eserler*; Yukarıda açıklanan formüller mecmuaları ve

teorik denemeler adını verdiğimiz inşâ eserlerinin ele aldığı konuları kapsamakla birlikte bir kâtibin bilmesi gereken her türlü bilgi bu karma tip eserler içinde yer almaktadır.

Ansiklopedik veya karma tip eserler dediğimiz bu türün en önemli eseri hiç şüphesiz, te'lifi (h.815-1412) yılında tamamlanan Ebu'l-Abbas Ahmed el- Al-Kalkaşandı'nin, *Kitâbü Subbi'l-'Aşâ fî Kitâbeti'l-İnşâ'*. (eser, 14 cilt halinde (m.1913-1920) yılları arasında Kahire'de yayınlanmıştır.)

Kullanılan belge çeşitleri

Arapça yazılmış vesikalarda kullanılan genel terimler;

Kitab, vesîka, sakk, sened, huccet, sicil ve *zabîr* dir.

Bazı terimler zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılmıştır.

İslam'ın ilk yıllarında resmî belgeler genel olarak “kütüb” olarak adlandırılmış, daha sonra “kütübü'l-hâssa” ve “kütübü'l-âmme” şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Kağıtların kullanımında mizanpaj kuralları:

Gerek al-Kalkaşandı'de gerekse başka münşeatlarda, söz konusu devirde kullanılan kağıtlar ve kağıt çeşitleri, hangi tür vesikarda ne tür ve hangi ebatda kağıt kullanılacağı konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Resmî belgelerdeki tevki' ve alâmetler:

Aslen arapça olan “tevki” kelimesi, sözlükte; bir şeyi vâki' ettirme, mektup ve dilekçenin altına gerekeni yazmak, imza etmek, bir çeşit yazı, bir çeşit yürüyüş, araziye yer yer yağmur yağması gibi anlamlara gelmektedir. Karaman & Topaloğlu (1979, tevki' maddesi). İslam Devletlerinde bir resmî yazışma ve diplomatika terimi olarak tevki', zaman zaman birbirinden farklı şekillerde hükümdarın kararı, bunun yazılı sureti, nişan, berat, ferman, hükümdarlara mahsus alâmet, tuğra ve zaman zaman da mühür anlamında kullanılmıştır.

Arapça Belgelerin Diplomatik Unsurları (RÜKÜNLER)

Genel olarak bir arapça resmî belgede şu rükünler yer alır:

Belgelerin Başında Yer Alan İbâreler (fevâtiḥ):

Diplomatika ilminde, resmi yazışmaların “giriş protokolü” denilen bu bölüm, İslam Dünyası belgelerinde “fevâtiḥ” başlığı altında ele alınmıştır. Şu bölümlerden meydana gelir:

a-Besmele :

“Allah'ın adını anmak” demektir. “tesmiye” terimi de aynı anlamı ifade etmektedir.

Bu yüzden söz konusu rükün Osmanlı Diplomatika'sında “dâvet rükünü” olarak ifade edilmektedir.

İslam Devletleri'nde ki kullanımında; Besmele, vesikanın başına genellikle ayrı bir satır halinde müstakil olarak yazılmış, bazan yanına “hamdele” ve “salvele” cümlelerinin ilave edildiği de olmuştur.

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmî veya “İlm-i İnşâ”

b-Unvân ve Elkâb:

Vesikanın kimden kime gönderildiğini belirten bu kısım, özellikle mektuplarda ihmal edilmemiştir. Klişeleşmiş şekliyle “min falân ilâ falân” tabirinde en genel ifadesini bulur. (Kalkaşandi, 1914, c.VI; s.198-204)

c-Hamdele:

Bu terim, “elhamdülillah” yani “hamd Allah’a mahsustur” anlamını ifade etmektedir. Önemli resmî belgelerin başında yer alır.

d-Salvele: Salât ve Selam cümleleri.

Peygambere salât ve selam ifadeleri bazan besmeleden sonra, bazan hamdeleden sonra ve bazan da belgenin sonunda yer alır.

e-Ba’dele-Ba’diye:“emmâ-ba’d” (bundan sonra) anlamındadır. Bu ifade ile birlikte konuya giriş yapılır. Hz. Peygamber’in de kullandığı bu terim, resmî belgelerin çoğunda yer almıştır. (Kalkaşandi, 1914, c.VI; s.212-227).

Metin Kısmı (mâ-beyne’s-selâmeyn):

Osmanlı vesikalarında “nakil ve iblağ” ve “emir veya hüküm” ve bazan da “te’kid ve tehdîd” denilen kısımları içine alan metin kısmı, belgenin gövdesini ve esasını oluşturan kısımdır. Konu bu kısımda ele alınır ve açıklanır.

Bitiş Kısmı (hâtîme):

Genel olarak tarih, mühür ve imzadan oluşan hâtîme bölümü, metne sıhhatlilik kazandıran ve belgenin güvenilirliğini artıran unsurlardır.

Batı diplomatikasında “bitiş protokolü” denilen bu kısmı da Osmanlı beratları bölümünde örnekleri ile ele alacağız. Ancak bu üç teknik unsurun dışında bazı terim ve klişeler de hâtîme kısmı içinde yer almaktadır.

II.Farsçanın Hâkim Olduğu Ülkelerde Diplomatika İlmî

İnşâ eserleri ve belge çeşitleri

Fars inşâ sanatı ve eserleri konusunda en önemli çalışmalardan biri H.R.Roemer’in, *Staatsschreiden der Timuridenzeit* (Wiesbaden 1952) adlı eseridir. Bu eserin özellikle oldukça geniş olan giriş kısmında Fars inşâ sanatı hakkında kıymetli bilgiler vardır ki, bu tezimizde zaman zaman atıfta bulunulmuştur.

Gaznelî Mahmud’un (m.999-1030) Farsça’yı resmî dil kabul etmesiyle birlikte aşağıda örnekleri verilen muhteşem inşâ kitablari oluşturulmuştur ki, bu inşâ kültürü daha sonra türk kültürü ile ortak bir kültür halinde Selçuklular vasıtasıyla Osmanlı inşâ sanatını, modern kullanımı ile “Osmanlı Diplomatikası” nı büyük oranda etkilemiştir. (Witteck, 1957, *WZKM*, LIII-LVIII ; İnalçık,1964; s.672).

İslam Âlemi’nde Fars etkisi özellikle üslûb ve lügavî şekillenmeyi kapsarken, Bizans kültürü biçimsel yönden belirli etkilerde bulunmuştur denilebilir. Bu etkilerin hangi ölçülerde, ne zaman ve nerde daha yoğun olduğu, hangi noktalarda çakıştıkları, başlangıçtaki arap unsurlarıyla nasıl bütünleştikleri derinlemesine araştırılması gereken bir konudur.

Fars inşâ edebiyatının beşiği Harezmi’dir. Bu sanatın ilk ustası Harezmişah Atsız’ın (m.1127-1128) meşhur saray şairi Raşîd ad-Dîn Vatvat (ö.1182) dir.

Watwat'ın *Arâisü'l-havâtir* ve *İbkârü'l-efkâr* isimli eserleri İran'da neşredilmiştir (Toyserkani 1960). Bir başka önemli eser Münşî Bahaüddin b.Müeyyed el-Bağdâdî'nin 1182/3 sıralarında telif ettiği bu *At-tavassul ilâ't-tarassul*. (Roemer,1952; s.5) adlı eseridir.

Farsça diplomatika eserlerinin en önemlilerinden ve en eski tarihilerinden birisi de h.VI. asrın başlarında (m.12. asır) yazıldığı tahmin olunan *Destûr-i Debîrî* (Süleymâniye ktb., Fâtih , nr. 4074, vr.51a-100b) dir.

Selçuklu döneminde (h.717-727) tarihleri arasında yazılmış olan en önemli farsça münşeâtlardan birisi de *Takârîrü'l-Manâsib*. (Turan,1988; s.XIV-XV) dır.

Farsça beratların diplomatika unsurları ve osmanlı beratları ile mukâyesesi

Reşidüddin Watwat'a baktığımızda XII ve XIII.yy.da Fârisî bir beratın diplomatik unsurları şu şekilde olduğunu görürüz: (Toyserkani, 1960; s.90-91).

a) Mukaddemât bölümü:

Tayin yapılan makamın din ve dünya bakımından kadir ve kıymetinin belirtildiği genellikle “çün..” kelimesi ile başlayan kısımdır. Beratın önem ve çeşidine göre uzun (*Tekarir*, ves. 3, 5, 21 vd.) veya daha kısa olabilir veya bazen tamamen terkedilebilir (*Tekarir*, ves.11,15,17) bu durumda doğrudan tayin veya tevcih yapılacak şahsın isim ve evsâfı belirtilir.

b) Kendisine görev verilen şahsın bu işe layık olduğunu gösteren sıfatlarının belirtilmesi.

c) Görev tevcihi bölümü.

d) Verilen yetki, imtiyaz ve görevlerin belirtilmesi.

Osmanlı beratlarında emir/hüküm rüknü içinde yer alan bu bölümün beratın konu ve çeşidine göre belli klişeleri vardır. “tâ” veya “ki” eki ile bu kısma giriş yapılır ki, bu Osmanlı beratlarında da kullanılan yapıdır (Witteck,1957; LVIII).

Burada görev sahibi, diğer deyişle berât sahibinin yapacağı işler, sorumluluk alanı, hakları vs. görevi ile ilgili bilgiler verilir.

f)Te'yid ve te'kid bölümü:

Vesikanın sıhhatine dikkat çeken formül veya formüllerden oluşur.

En çok kullanılan klişe, *Ve i'timâd ber tevki' gonend* (Turan, 1988; ves. 30-32) (tevki'e i'timat kılalar) vb. şeklindedir. Bu cümlelerin Osmanlı vesikalarında en çok kullanılan kalıbı *Alâmet-i şerîfe i'timad kılalar* biçimindedir.

Üçüncü Bölüm

OSMANLI DİPLOMATİKA İLMİ, DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Osmanlı öncesi İslam Devletleri diplomatikası bölümünde geniş olarak değindiğimiz gibi, Asr-ı Saadet'ten itibaren, özellikle yabancı ülkelerle yapılacak resmî yazışma usülleri ve tekniklerinde dikkat edilmesi gereken kurallara büyük bir özen gösterilmiş, bu amaçla da pek çok sayıda inşâ ve kitâbet eserleri oluşturulmuştur ki, bunların herbiri birer diplomatika eseridir.

Aşağıda örneklerini verdiğimiz gibi, yazışma kural ve tekniklerini uygulamadaki bu titizlik, bir gelenek olarak, diğer islam devletlerinde olduğu

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlimi veya “İlm-i İnşâ”

gibi, Osmanlı’ya da intikal etmiş, ancak, İlhanlı, Fars ve Arab diplomatikasının etkisiyle kendine has bir şekil ve hüviyet almıştır.

İstanbul’un fethinden sonra, Latin diplomatikası ile de karşılıklı bir etkileşim olduğunu, özellikle vesika rükün ve çeşitlerini incelerken daha açık olarak görüyoruz. Sözkonusu dönemde Osmanlı bürokrasisinde, evrak ve defter kullanma sistemlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Tacizâde ve bilhassa Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin açtıkları yol, daha sonra Okcuzâde ve Ramazanzâde gibi münşiler tarafından da devam ettirilmiş ve Tanzimat’a kadar etkisini devam ettiren bir ekol olmuştur.

Osmanlı diplomatikasının ele alınıp incelenmesi yolunda, yapılan ilk çalışmalar, batılı araştırmacılar tarafından, 17. yüzyıldan itibaren, ihtiyaca binaen, bazı osmanlıca resmî belgelerin yayınlanması şeklinde, tamamen pratik amaçlarla başlatılmış, zaman içerisinde bu yayınların sayısı artarak fazlalaşmıştır.

Osmanlı belgelerine verilen bu önem, çok geçmeden bazı Osmanlı aydınlarının da dikkatini çekmiş, özellikle son yıllarda bu konuda ihmalkâr davrandıklarını, selefın büyük itina gösterdiği belge ve arşivlere gereken özenin gösterilmediğini itiraf etmişler, telâfi yolunu seçmişlerdir. (Kütükoğlu, 1994; s. 8-9).

II. Meşrutiyet’ten bir yıl sonra kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni’nin neşir organı olan ve 1914 yılında yayınlanmağa başlanan Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı (TOEM) ile birlikte, belge yayınlama devri başlatılarak, Osmanlı Diplomatika İlimi’nin temelleri atılmıştır.

20. yüzyıl başlarından itibaren de Avrupa diplomatikasının da etkisi ile, “Osmanlı diplomatikası” adıyla ayrı bir bilim dalı haline gelmiştir.

Bu nedenle Osmanlı diplomatikasını iki ana devre halinde ele alınmalıdır:

Birinci devre: Osmanlı Münşeâtları, Kitabet-i Resmîye

Geniş bir listesi bibliyografyada verilen Osmanlı inşâ eserleri, diğer bir ifade ile Osmanlı münşeâtları birer diplomatika eseri kabul edilmelidir. Bu tür eserler, genel olarak, tanzimattan sonra *Kitâbet-i Resmîye* adını almış, uzmanlarına da *münşî* yerine *kâtib* denmeye başlanmıştır. bazan da *münşeât* ve *kitabet* şeklinde her ikisi birlikte kullanılmıştır. (M.İpşirli, 1986; s.1-8).

Bu tür eserlerin en önemli ve en kapsamlısı, II. Selim ve III. Murad’ın nişancılık hizmetinde bulunmuş olan Feridun Ahmed Bey (ö. 1583) ‘ın, 982=1575 tarihinde Sultan III. Murad’a sunduğu *Münşeâtî’s-Selatin* adlı derlemesidir. Söz konusu bu eser üzerinde bir çok tarihçi tarafından önemle durulmuş, Feridun’undan sonraki ilaveler dışında, özellikle Osmanlı’nın ilk dönemlerine ait bir çok vesikanın bizzat müellif tarafından düzenlendiği (intihal ve tasni’ olunduğu) iddia olunmuş ve bu iddialar delillendirilmeye çalışılmıştır. (Kraelitz,1916; s.242).

Feridun’un eserinden sonra bir önemli münşeât da Reisülküttab Sarı Abdullah Efendi(ö.1071=1660)’nin 128 parça vesikayı ihtiva eden münşeâtıdır. (Erzi, 1950; s.631-647).

Deneme ve derleme türü münşeatlara örnek olarak da: En eski tarihli münşeât Ahmed ed-Dai'nin *Teressül* isimli eseridir. (Manisa Muradiye, nr.1856/3, vrk.113-121) de kayıtlıdır (Ateş, 1948; s.3-4; Ertaylan, 1952; s.325-328). Ancak elimizdeki derli toplu en eski Osmanlıca münşeât Kırım'lı Hafız Hüsam'ın *Teressül* adlı münşeâtıdır. Şinasi Tekin tarafından *Menabicü'l-İnşa'. The Earliest Ottoman Chancery Manuel by Yahya bin Mehmed el-Katib from the 15th Century* başlığı ile (Roxbury, Mass. 1971) de yayınlanan münşeât mecmuasından 50 yıl kadar önce istinsah olunan Kırım'lı Hafız Hüsam'ın bu münşeâtına dipnotta da belirtildiği gibi yine aynı müellif dikkat çekmektedir. (Tekin, 1971; s.283).

İkinci devre: Modern Anlamda Osmanlı Diplomatikas

Bu devir de kendi içerisinde; Belge yayınları, Osmanlı arşiv ve tasnif çalışmaları ve Cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları şeklinde iki ana başlık halinde ele alınmalıdır:

Belge yayınları, Osmanlı arşivi ve tasnif çalışmaları

Münşeât eserleri geleneğinin dışında, Osmanlı'da ilmî ilk diplomatika çalışmaları tasnif çalışmaları ile birlikte belge neşri şeklinde başlamıştır. Bu nedenle öncelikle arşivlerin kurulması ve korunması üzerinde durulmuştur.

II.Meşrûtiyet'in ilanından ve özellikle Abdurrahman Şeref Bey'in vak'anüvisliğe tayini ve 1909'da *Târîh-i Osmânî Encümen*'nin kurulmasını takiben Osmanlı vesikalarını koruma ve inceleme maksadıyla ciddi çalışmalar başlatılır. Bu kuruluşun yayın organı olan TOEM'de yayınlanan A.Şeref ve Musa Kâzım'ın makaleleri (Cilt 1, sayı 1 ve 2) Osmanlı diplomatikasını ele alan ilk çalışmalar olarak kabul edilir. (Kütükoğlu,1994; s.7). Daha sonra, yoğun bir şekilde belge yayınlama devri başlar ve devam eder.

Avrupalı ilim adamları tarafından Osmanlı belgeleri üzerinde ilk çalışmalar esas olarak, XIX. yy.ın ortalarında başlamıştır. XX. Yüzyılın başlarına kadar genelde Macar, Romen ve kısmen de Avusturyalı araştırmacılar tarafından yapılan bu çalışmalar diğer ilim adamlarının da dikkatini çekmiştir.

Bu amaçla hazırlanan ilk eser , F. Kraeizt'in *XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkçe Yazılmış Osmanlı Belgeleri* (Viyana, 1921) adlı çalışmasıdır. Bu eserle ilk defâ Osmanlı belgeleri diplomatik yönden kritiğe tâbi tutulmuş, Avrupa belgeleri ile kıyaslanarak diplomatik unsurlar (rükünler) bakımından benzerliklere dikkat çekilmiş, Osmanlı diplomatigi üzerinde Avrupa diplomatiginin etkisi olabileceği iddiâ olunmuştur.

Cumhuriyet döneminde diplomatika çalışmaları ve arşivler

Yukarda da belirttiğimiz gibi cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Arşivi tasnif çalışmaları ile birlikte diplomatika çalışmalarına da gereken önem verilememiştir. 1925 yılında tasnif çalışmaları *Hazîne-i Evrak (Osmanlı Arşivi)* ın sınırlı sayıdaki personeline ve *Maârif Vekâleti* tarafından görevlendirilen kişilere bırakılmıştır.

1928 yılında Ahmet Refik (Altınay) Babıali arşivinde bulunan belgelerin yayınlanmasında sistemli ve planlı bir çalışma yapılması gereği üzerinde durmuş,

Osmanlı devletinin yabancı ülkelerle ilişkilerine ait kaynakların, her birinin kendine has özelliği olduğu için, ayrı olarak neşredilmesini teklif etmiştir (TTEM, 1928). Maalesef bu teklif kabul edilmemiş ve arşivlerin yeniden yapılanması konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. (Reychman & Zajaczkowski,1968; s. 26-27).

Bu yılları takiben tasnif çalışmalarında ciddi bir duraklama hatta gerileme olduğunu görüyoruz. Nitekim, İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi evrakının bir bölümü, 1931 yılı Mayıs ayında, kuru ot ve paçavra fiyatına, okkası üç kuruş on paraya Bulgaristan’a satılmıştır. Kıymet biçilemez bu tarihi belgeler ot balyaları gibi çemberlenip, vagonlarla Bulgaristan’a gönderilirken, bu durum *Son Posta Gazetesi* yazarlarından *İbrahim Hakki (Konyalı)* tarafından tesbit edilir, bizzat ilgili makamlara başvurarak bu satışın durdurulmasını talep eder ancak başarılı olamaz.

Daha sonra *Muallim (Mehmed) Cevdet (İnançalp)* olayın takipçisi olmuş, nihayet hükûmetin emri ile satış durdurulmuş, gönderilen evrak geri istenmiş, ancak Bulgaristan evrakın küçük bir kısmını iade etmiştir (*Bulgaristandaki Osmanlı Evrakı*, D.A.Genel Müdürlüğü, 1994). Olaya sebep olanlar hakkında soruşturma açılmış, fakat çıkarılan genel af nedeniyle olayın müsebbibleri cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır (*Bulgaristan’a Satılan Evrak..D.A.Genel Müd.Yayıncı*, 1993).

8 Ekim 1932 tarihli İcrâ Vekilleri Heyeti kararı ile Muallim Cevdet’in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. M.Cevdet’in 1935’te istifasına rağmen 1937’ye kadar çalışmalarını devam ettiren bu heyet, “Cevdet Tasnifi” adı verilen yeni yazı ile hazırlanmış otuz dört ciltlik bir katalog hazırlamıştır. Bu tasnifde de İbnülemin Tasnifi’nde olduğu gibi, belgeler belli ana konulara ayrılmış, 218.833 adet belge on yedi bölüm halinde sınıflandırılmıştır.

Modern arşiv tasnif tekniklerini uygulamak, Türkiye’deki arşiv meselelerine çözüm bulmak ve yol göstermek amacı ile 1935’de Macar arşiv uzmanı ve osmanlı tarihçisi Dr. Lajos Fekete resmen Türkiye’ye davet edilmiştir. Fekete 1936-37 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde örnek bir tasnif sistemi olan, modern arşiv tasnif usûllerinden *provenance sistemini*, (yani belgelerin işlem gördükleri tarihteki aslı düzeni içinde fonların parçalanmadan korunup tasnif edilmesi) uygulamıştır.

Diğer taraftan, Topkapı sarayı’nda da ayrı bir saray arşivi kurulur ve tasnif çalışmalarına başlanır. 1938-40 yıllarında konu üzerine düzenlenmiş, alfabetik bir katoloğun ilk iki fasikülü yayınlanır. Aynı tarihlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü’de vakıflar arşivinden belge yayınlamağa başlar. M.Yazır, *Eski Yazıların Okuma Anahtarı*, (İstanbul 1942) isimli eserinde evkaf arşivinden belge örnekleri verir.

Osmanlı Arşivi’nin kuruluş tarihi kabul edilen 1846 yılından 1986 yılına kadar sürdürülen tasnif çalışmaları daima az sayıda, sınırlı bütçe ve imkanlarla çalışan elemanlar tarafından yürütülmüştür.

1984 yılından itibaren Nejat Göyünç, H. İncelik ve bir kısım Osmanlı tarihçilerinin öncülüğü ile Türk arşivliğinde yeni bir hamle başlatılmış, İstanbul vakıflar Başmüdürlüğü’nün 30 Mart 1985’teki “Arşivcilik ve Dokümantasyon

Paneli” ve Türk Arap Kültür İlişkileri Vakfı’nın 17-19 Mayıs 1985’te düzenlediği “Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu” ile arşiv ve dolayısı ile Osmanlı diplomatikası konusu tekrar gündeme getirilmiştir.

Geniş bibliyografyasının yanında Osmanlı diplomatikası ile birlikte Arab ve Fars dillerinde yazılmış çalışmaları da ele alan en önemli eserlerden birisi de Polonyalı ilim adamları A. Zajackowski ile J. Reychman’ın hazırladığı *Osmanlı-Türk Diplomatikası El kitabı* (Orjinal adı; *Zarys dyplomatyki osmansko-tueckiej.*), (İngilizce tercümesi; *Handbook of Ottoman-Türkish Diplomats*, The Hague-Paris, 1968) adıyla 1955 yılında Varşova’da yayınlanmıştır.

Özellikle Osmanlı diplomatikası konusunda çalışma yapan diğer ilim adamlarını sıralamak gerekirse; Bulgar Boris Nedkov; *Osmanoturca Diplomatika i Paleografija* (Sofya 1966) adlı eseriyle, Nedkov’dan sonra onun talebesi Bulgar Asparuh Velkov özellikle mâliye belgeleri üzerinde çalışmıştır.

Osmanlı Diplomatikası ve Paleografyası’nın doğuşu ve gelişim tarihi ile ilgili önemli bir eser de Valery Stojanov’un, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paleographie und Diplomatie*, Klaus Schwarz Verlag, Untersuchungen, Band 76, Berlin 1983. adlı çalışmasıdır.

Çeşitli kütüphane ve arşivlerde Osmanlı belgeleri le ilgili kitap, katalog ve süreli yayınların da dökümünü veren Stojanov’un bu çalışmasıyla alakalı geniş bir tanım ve değerlendirme A. İbrahim Savaş tarafından yapılmıştır.

Osmanlı diplomatikasına emek veren tarihçilerimizden birisi de Halil İnalçık’tır. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*’de yayınlanan, “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât” ,O.A. I (1980), 1-14., “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-ı Mahzarlar” O.A. VII-VIII (1988), 33-54. isimli makaleleri ile Osmanlı bürokrasisinin işleyiş şeklini ele almıştır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Prof. M.Tayyib Gökbilgin hem diplomatika konusundaki araştırmaları hem de bu ilmin üniversitelerde ayrı bir ders olarak okutulmasını gerçekleştirdiği, ve bu alanda ilk türkçe eseri hazırladığından, Osmanlı diplomatika ilminin öncüleri arasında yer almıştır.

Osmanlı diplomatikası konusunda en geniş ve kapsamlı çalışma, Prof. M. S. Kütükoğlu tarafından yapılmıştır. Hocamız, konuyla ilgili yayınladığı bir çok makaleye ek olarak oldukça hacimli bir diplomatika kitabı yayınlamıştır. Osmanlı diplomatikasının hemen bütün konuları detaylarıyla ele alınmış, bol örneklerle izah olunmuş ve ansiklopedik bir eser olan *Osmanlı Belgelerinin Dili-Diplomatika* (İstanbul 1994) ortaya çıkarılmıştır.

Özellikle, Osmanlı maliyesi ile ilgili olup, siyakat yazısı ile yazılmış belgelerin okunması ve diplomatika açısından tahlilini sağlama noktasında Doç. Dr. Sait Öztürk’ün kaleme aldığı *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi* (İstanbul 1996) adlı eser de alanında ciddi bir boşluğu doldurmuştur.

Doç.Dr. Ali Akyıldız, başta *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* (İstanbul 1993) adlı eseri ile devrin bürokrasisini daha iyi anlama bağlamında katgılarda bulunurken diğer taraftan, Tanzimat sonrası osmanlı diplomatikası ile ilgili çeşitli makaleler yayınlamıştır.

Dördüncü bölüm
OSMANLI DİPLOMATİKASINDA BERÂTLAR

Berat; arapça “Berae -Berâet” kelimesinin türkçeleşmiş şeklidir. Berâet ise *b-ra-e'* fiilinden türemiş bir mastardır.

Berâtın Tarifi ve Düzenleniş Sebebi

Genel olarak berât: Şahıs veya hükmî şahıslara, bir yetki veya imtiyaz sağlayan veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf veya mülkiyet hakkı te'sis eden ve bu ayrıcalıkları üçüncü şahıslar karşısında tasdik ve emreden sultânî hükümlerdir.

Berâtların Rükün ve Şartları:

Bir belgenin içeriği ve taşıdığı özellikler, o belgenin çeşidi, konusu, muhâtabı ve yazıldığı tarihle ilgilidir. Bununla birlikte genel olarak incelendiğinde, gerek Osmanlı ve öncesi gerekse muasırı olan Avrupa devletlerinin vesikalarında da temel olarak birbirine benzer diplomatik unsurların bulunduğunu görüyoruz. (Babinger,1925; s.163)

Genel olarak belgeler esâsen iki ana bölümden oluşmaktadır:

- 1.Protoköl (giriş ve bitiş protokolü),
- 2.Metin kısmı.

Bu iki bölümde kendi içinde çeşitli kısımlara ayrılmıştır ki inşâ eserlerinde bu bölümlere “erkân” adı verilir:

Osmanlı diplomatikasında tüm rükün ve şartları, sultânî vesikalar içinde eksiksiz taşıyan “nâme-i hümâyûn” adı verilen padişah mektuplarıdır. Fermânlar, nâmelerden farklı olarak pâdişâh ünvanı formülü ile başlamazlar. Berâtlar da esas olarak pâdişâh ünvanı ile başlamadıkları gibi fermânların başlangıcında yer alan “elkâb” ve “duâ” rükünlerini “nakil” kısmı içinde taşırlar. (Genç, 1988; 123)

Diplomatik kurallara titizlikle uyulan diğer resmî belgelerde olduğu gibi, beratlarda da tahrîfâtı önlemek amacıyla âharsız kağıt kullanılmıştır. Kağıt cinsleri ise berâtın ve konusuna göre değişiklik göstermektedir. Tezhibli olan berât ve fermanların ebadı ise oldukça büyük tutulmuştur. (Baybura & Altındağ, 1988; s.153 vd.)

Berât Metinleri Üzerindeki Diplomatik İşlemler

a) Hatt-ı hümâyûnlar veya padişah onayı

Hatt-ı hümâyûn, kısaca padişahların el yazısına denmektedir.

Önemli bazı beratlarda tuğranın yanında veya üstünde, padişahın tasdikini gösteren “mücebince amel oluna”, “berât-ı şerîfim mücebince amel oluna” şeklinde yazılan hükümdarın şahsî yazısına yani hatt-ı hümâyûnuna rastlıyoruz. Osmanlı diplomatikasında bu tür beratlara “hatt-ı hümâyûnla muvaşşah berât” adı verilmiştir. (Pakalın,1972; s.I,155)

Bu şekilde bir ibâre, padişahın berata olan ilgisini göstermesi açısından berât sahibi için son derece gurur verici ve önemli bir olaydır. Bu nedenle beratlarında

hatt-ı hümayûn bulunanlar, bunun nişân defterlerindeki sûretlerine de işlenmesini isterlerdi.

b) Derkenârlar

Ölüm veya ferâgat gibi sebeplerle yeniden tevcih yapılmak gerektiğinde daha önce de belirttiğimiz gibi beratla ilgili defter kayıtlarına mürâcaat olunur ve bilgiler îade olunan eski berata işlenirdi.

Sonuç

“Şahıs veya hükmî şahıslara, bir yetki veya imtiyaz sağlayan veya devlete ait mallar üzerinde tasarruf veya mülkiyyet hakkı te’sis eden ve bu ayrıcalıkları üçüncü şahıslar karşısında tasdik ve emreden sultânî hükümler” şeklinde tarif ettiğimiz berat; batı dillerindeki diplomatika teriminin türetildiği “diploma”nın bir karşılığı olarak; Osmanlı Tarihi, Osmanlı Paleografisi ve Diplomatikasının dışında, sanat tarihinden müesseseler tarihine dek bir çok ilim dalı açısından birinci derecede önemli bir belge türüdür.

J. F. Hammer, XVIII. Asır Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilâtı’ndan bahsettiği makalesinde beratları, yazı çeşitleri ve düzeni, şekilsel özellikleri ve içeriği açısından ele alıp; “Avrupanın devlet kaçılarıyasının bütün zerâfetini arkada bırakacak derecede mükemmeldir” (Hammer, 1941; s. 575) derken İtalyan Türkolog Prof.Dr. Alissio Bombaci ve Alman Sanat tarihçisi Prof. Dr.Ernst Köhnel, beratların tuğraları üzerinde çalışmış ve tuğralarda yer alan tezhib ve tezyîn sanatı hakkında yayınlar yapmış ve tuğraların sadece diplomatikayı değil sanat tarihini de yakından ilgilendirdiğini belirtmiştir. (Bayramoğlu, 1976; s.30)

Beratlar; devletin en yüksek makamı olan vezâretten küçük bir vakıftaki kapıcılık görevine, devlete âit bir işletmeden küçük bir toprak parçasının tasarrufuna kadar bir çok alanda tevcih olunan vesikalar olduğu için, Osmanlı diplomatikası, resmi ve sivil, idarî veya kazâî bütün teşkilatla da yakından ilgilidir.

Kısaca belirtmek gerekirse;

Biz Osmanlı beratları kapsamında diplomatika konusunu incelemekle, Osmanlı ilmi-i inşa veya münşeat geleneğine ek olarak; devletin iktisâdî, idarî ve sosyal kurumlarının yazışma teknikleri yanında, diğer devlet ve toplumlarla olan ilişkilerine de el atmış, osmanlı diplomatikasının en mükemmel vesika formu üzerinde, devlet bürokrasisinin işleyişini görmüş oluyoruz.

Kaynaklar

- Arsebük, Esat,(1938) *Medenî Hukuk*, Ankara
Âşikpaşazâde, (1332), *Tevârib-i Âli Osman*, (Ali Bey neşri), İstanbul
Ateş, A., (1948) "Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler", *TDED*, II/ 3-4
Baybura, İ.K. & Ü.Altındağ, (1988) *Topkapı Sarayı Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Hükkümler- Beratlar*, Ankara

Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlimi veya "İlm-i İnşâ"

- Bayramoğlu, Fuat, (1976) "Tezhibli ve Pâdişah Onaylı Fermanlar", *Kültür ve San'at*, c.II, İstanbul
- Binark, İ., (1979) Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar) Ankara: Başbakanlık Basımevi
- Björkman, W., (1965) "Diplomatic-Classical Arabic", *Encyclopedia of Islam* 2
- Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, (1993) Devlet Arşivleri Genel Müd., Ankara
- Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, (1994) Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müd. yay.
- Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları*, (1993) Ankara: Devlet Arşivleri Gen.Müd.yay.
- "Diplomatik", (1969), M. Larousse, III, İstanbul
- Dûrî, A., (1999) "Dîvân", İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Ertaylan, İ.H. (1952) *Ahmed-i Da'i Hayatı ve Eserleri*, İstanbul:
- Erzi, A.S., (neşr) (1963), Hasan b. A. el-Hoyi, *Günyetü'l-Katib ve Münyetü't-Talib*,; *Rûsûmu'r-Resâil ve Nücumu'l-Fezâil*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Erzi, A.S. (1950) "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar-Sarı Abdullah Efendi Münşeâtı'nın Tavsifi", *Belleten*, XIV, Ankara: TTK
- Genç, Y.İ., (1988) "Osmanlılarda Beratlar", İst.Ünv. Y.Lisans Tezi, İstanbul
- Giry, A., (1925) *Manuel de Diplomatie*, Paris
- Gökbilgin, T., (1979) *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul
- Guboğlu, M., (1958) *Paleografia şı Diplomatiua Turco- Osmana şı Album*, Romaine
- Hammer, Josef V., (1941) (terc.Halit İlteber) "XVIII.Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilâtı ve Bâb-ı Âli", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/ 1-4, İstanbul
- Hoca Saâdeddin Efendi, (1279) *Tâcü't-Tevârîh*, İstanbul
- İnalçık, H.,(1946) "Bursa Şeriyeye Sicillerinde Fatih.S.Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, XI, Ankara:TTK
- İnalçık, H., (1964) "Reis-ül-küttab", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Ankara: MEB
- İnalçık, H.,(1954) *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: TTK
- İnalçık,H. & Anhegger, R.,(1956) *Kanunname-i Sultânî*, Ankara:TTK
- İpşirli, M., (1992) "Bitikçi", İstanbul: DİA
- Karaman, H., & Topaloğlu, B., (1979) *Arapça -Türkçe Yeni Kâmûs*, İstanbul
- Kâzım, M., (1329) "Vesâik-i Tarihiyyemiz", İstanbul: TOEM
- Kraelitz, F., (1921) *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jabrunders*, Viyana
- Kraelitz, F., (1332) "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", V/28 (1332), İstanbul:TOEM
- Kütükoğlu, M., (1994) *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul
- Kütükoğlu, M., (1994) "Diplomatik", IX , İstanbul: DİA
- Kütükoğlu, B., (1986) "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti" (*Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler 30 Nisan-2 Mayıs 1986*, İstanbul: İstanbul Üniv.Yay.

- Liddel, H.G. & Scott, R (1968) *A Greek-English Dictionary*, Oxford
- Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri*, (1994), Ankara: Devlet Arşivleri Gen.Müd.Yayınları
- Mansuroğlu, M., (1972) "Bitikçi", Ankara: İA
- Nedkov, Boris (1966) *Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya, I*, Sofia
- Osmanlı Fermanları (Ottoman Fermans)*, (1983), İstanbul: Devlet Arşivleri Yayını
- Osmanlı-Türkçe Büyük Lügat*, (haz. Heyet), Türdav, İstanbul 1981, I, s.822.
- Öz, T., (1949) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul
- Öz, T., (1950) "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fatih II.Sultan Mehmet'e Ait Belgeler", *Belleten*, 14, Ankara
- Pakalın, M.Z., (1972) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul
- Refik, A., (1930) *Hicrî 12. Asırda İstanbul Hayâtı (1100-1200)*, İstanbul
- Rasim, A., (1309) *Hazine-i Mekatib veya Mükemmel Münşeat*, İstanbul
- Reychman, J., & Zajaczkowski, A., (1955) *Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej*, Warsaw, İngilizceye tercümesi; Andrew S. Ehrenkreutz, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*, Paris 1968. Eser, Devlet Arşivleri Genel Müdürlü tarafından da *Osmanlı-Türk Diplomatası El Kitabı* adıyla türkçeye tercüme edilmiştir, (İstanbul 1993).
- Savaş, A.İ., (Temmuz 1995) "Valery Stajanov'un 'Osmanlı Diplomatası ve Paleografyasının Doğuşu ve Gelişimi' Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme", İstanbul: *Toplumsal Tarih*
- Selaniki, (1281) *Tarih*, İstanbul
- Stajanov, V., (1983) *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paleographie und Diplomatie*, Klaus Schwarz Verlag, Untersuchungen, Band 76, Berlin
- Şeref, A., (1329) "Evrâk-ı Atıka ve Vesâik-i Târihiyyemiz", İstanbul: TOEM
- Tekin, Ş., (neşr.) (1971) Yahya b. Muhammed el-Katib, *Menabicü'l-İnşâ*, Roxbury: Community Art Workshop.
- Toyserkani, K., (neşr) (1960) *Nâmebâ-i Reşidüddin Watvat*, Tahran
- Turan, O., (1988) *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, -Metin, Tercüme ve Araştırmalar-* Ankara: TTK
- Uzunçarşılı, İ.H., (1941) "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruclulara Dair", *Belleten*, XVII-XVIII, Ankara: TTK
- Uzunçarşılı, İ.H., (1941) "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V, Sayı 19, Ankara: TTK
- Uzunçarşılı, İ.H., (1939) "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmet Tarafından Verilmiş Bir Temlikname ve Sasa Bey Ailesi", *Belleten*, III/11-12, Ankara 1939
- Witteck, P., (1957) "Zu einigen frühosmanischen Urkunden", *WZKM*, LIII-LVIII.